

COMPORTAMENTUL ADAPTATIV – ELEMENT CHEIE ÎN MĂSURAREA COMPETENȚEI PERSONALE ÎN DOMENIUL DIZABILITĂȚILOR INTELECTUALE

Adrian ROȘAN

Această lucrare este focalizată pe conceptualizarea, măsurarea și utilizarea curentă a constructului de comportament adaptativ în domeniul dizabilităților intelectuale. Acest construct este esențial în evaluarea clinică și în procesul de reabilitare a copiilor și persoanelor cu dizabilități intelectuale, deoarece vizează patru aspecte cheie: (1) înțelegerea dizabilităților intelectuale; (2) diagnosticul persoanei cu DI; (3) crearea unui cadru specific fiecărei persoane cu DI care permite stabilirea scopurilor educaționale și de reabilitare; (4) competența personală ca dimensiune esențială a ființei umane; Este obligatorie introducerea constructului de comportament adaptativ și măsurarea acestuia în sistemul de evaluare psihopedagogică a dizabilităților intelectuale și de dezvoltare din România având în vedere relația dintre comportamentul adaptativ și modelele multidimensionale ale competenței personale, precum și datorită rolului pe care comportamentul adaptativ ca și construct internațional cu valențe transculturale (Switzky și Greenspan 2006), (Brown, 2007), (Emerson, Fujiura și Hatton, 2007), Rapley (2004), Schalock (2011) îl are în funcționarea intelectuală a persoanei.

comportament adaptativ, măsurare, modele multidimensionale ale competenței personale, dizabilitate intelectuală

I. Constructul de comportament adaptativ

Constructul de comportament adaptativ îndeplinește patru funcții esențiale în domeniul dizabilității intelectuale (DI). În primul rând, limitările semnificative la nivelul comportamentului adaptativ, la care se adaugă limitările în funcționarea intelectuală înainte de vârsta de 18 ani, definesc în mod operațional DI. În al doilea rând, se iau în vedere scorurile în ceea ce privește comportamentul adaptativ în termeni de limitări semnificative la nivel de abilități conceptuale, sociale și adaptativ-practice. În al treilea rând, constructul de comportament adaptativ oferă un cadru de referință atât pentru graficul dezvoltării abilităților adaptative, cât și pentru stabilirea scopurilor educaționale și de reabilitare. Și nu în ultimul rând, acest tip de comportament reprezintă o dimensiune esențială pentru înțelegerea multidimensională a funcționării umane.

Comportamentul adaptativ este definit ca ansamblul de abilități conceptuale, sociale și practice care au fost învățate și utilizate de o persoană de-a lungul vieții sale (Schalock, 2010).

DI se măsoară în termeni de competență socială, norme sociale, puterea de a-ți purta singur de grijă, adaptabilitatea la mediu, strategii de coping pentru cerințele vieții cotidiene și adaptare socială (Greenspan și Granfield, 1992).

În 1959, Heber introduce pentru prima dată conceptele de maturare, învățare și adaptare socială în cadrul criteriilor de diagnostic pentru DI, care definesc acum un singur concept, acela de comportament adaptativ. Conceptualizarea lui Heber (1959, 1961) și includerea comportamentului adaptativ în definiția operațională a DI a creat nevoia de instrumente și teste de măsurare a acestui construct.

Principalul punct de referință în dezvoltarea de măsurători pentru acesta a fost proiectul susținut de Institutul Național de Sănătate Mentală, Asociația Americană pentru Dizabilități Intelectuale și de Dezvoltare, Spitalul Parsons și Training Center din Kansas. Acest proiect a fost condus de Nihira și colaboratorii și a culminat cu publicarea primului instrument standardizat de măsurare a comportamentului adaptativ și anume Adaptive Behaviour Checklist ((Nihira, Foster, Shellhaas, & Leland, 1968). Acesta a fost revizuit de două ori într-un interval de aproximativ 86 de ani și ulterior a devenit cunoscut ca și Scala AAMD de măsurare a comportamentului adaptativ.

Un alt obiectiv al cercetării lui Nihira și colaboratorii a fost utilizarea informației prescriptive pentru a stabili scopurile și programele recuperative. După 1960, s-a mărit numărul cercetărilor asupra comportamentului adaptativ. În 1987, Bruininks, Thurlow și Gilmore au identificat șase elemente comune ale

definițiilor comportamentului adaptativ și anume: (a) învățarea și performanțele abilităților necesare pentru a trăi în societate; (b) manifestarea comportamentelor conforme vârstei și culturii 1. individului; (c) funcționarea individuală a persoanei în legătură cu nevoile fizice și participarea socială; (d) abilitatea individului de a menține relații sociale; (e) natura developmentală a comportamentului adaptativ, inclusiv creșterea complexității acestuia în raport cu vârsta; (f) comportament adaptativ reflectat în 2. comportamentele de zi cu zi decât performanța 3. maximă a individului.

În urma analizelor factoriale efectuate de Schalock (1999); Thompson, McGrew, și Bruininks (1999), s-au remarcat patru factori constanți ai comportamentului adaptativ: (a) competențe fizice sau motorii, care implică abilități motorii fine și grosiere, abilități de hrănire și utilizare a toaletei; (b) abilități conceptuale, precum limbajul expresiv și receptiv, abilități de citire și scriere, utilizarea banilor; (c) abilități sociale, precum prietenia, 4. interacțiunea cu ceilalți, participare socială, 5. înțelegere și raționament; (d) abilități practice, precum activitățile casnice, îmbrăcatul, spălatul, prepararea mâncării, etc.

Structura factorială a comportamentului adaptativ (abilități practice, conceptuale și sociale) a fost introdusă în cele mai recente ediții ale AAIDD și au fost operaționalizate după cum urmează :

1. Abilități practice: activități cotidiene, ocupaționale, utilizarea banilor, siguranță, sănătate, transport, rutine.
2. Abilități conceptuale : limbaj, citit și 6. scris, noțiuni temporale și conceptual de 7. număr.
3. Abilități sociale : abilități interpersonale, responsabilitate socială, stimă de sine, urmarea regulilor, rezolvare de probleme, credulitate/naivitate.

II. Instrumente de măsurare a comportamentului adaptativ

Definiția dizabilității intelectuale propusă în DSM-5 precizează ca acest comportament adaptativ să fie măsurat folosind teste psihometrice, individualizate, standardizate și adaptate cultural. În prezent, există patru teste de acest tip care au fost standardizate pe populația generală a SUA și care au fost special create

pentru a confirma sau infirma un diagnostic de DI.

Scala de măsurare a comportamentului adaptativ – ediția a doua (Adaptive Behavior Scale—School, Second, Edition (ABS-S:2)). Se folosește la indivizii cu vârsta între 3 și 21 de ani. Se compune din două secțiuni, una ce vizează comportamentul adaptativ și una ce se axează pe comportamentele problematice.

Sistemul de evaluare al comportamentului adaptativ (Adaptive Behavior Assessment System—Second Edition (ABAS-II)). Acest instrument permite o măsurare personalizată a comportamentului adaptativ pentru indivizi de la naștere până la vârsta de 89 de ani. Există și versiune pentru părinți sau îngrijitori și pentru profesori, dar și versiune sel-report. Este singurul instrument care evaluează comportamentul adaptativ și în sistemul self-report și este foarte util pentru realizarea programelor de suport.

Scala de evaluare a comportamentului independent Scales of Independent Behavior—Revised (SIB-R). The SIB-R (Bruininks, Woodcock, Weatherman și Hill, 1996) este un instrument standardizat pe un eșantion reprezentativ din populația generală. Se folosește pentru indivizii cu vârste între 3 luni și 80 de ani și are trei forme: Dezvoltare timpurie (3 luni-8 ani), Forma de comprehensiune (3 luni-80 ani) și Forma scurtă. Cuprinde două secțiuni: itemi ce evaluează comportamentul adaptativ și itemi ce vizează comportamentele problematice.

Scala de evaluare a comportamentului adaptativ Vineland (Vineland Adaptive Behavior Scales - Second Edition, Sparrow, Balla și Cicchetti, 1984). Se utilizează pentru indivizi cu vârstă cuprinsă între 0 și 90 de ani. Există patru forme ale acestei scale: pentru părinți/îngrijitori, pentru profesori (3-18 ani), forma de cercetare și forma de interviu extins.

- 8.
9. În concluzie, aceste patru instrumente de măsurare a comportamentului adaptativ se bazează pe măsurarea unor abilități adaptative specifice care reflectă un model conceptual multidimensional al acestui tip de comportament. Acest model include domeniile: social, conceptual, social și practic. Fiecare dintre aceste instrumente sunt adecvate pentru evaluarea

comportamentului adaptativ cu scopul de a confirma sau infirma un diagnostic de DI.

Aceste scale de evaluare se completează în mod direct sau printr-un proces de interviu, informațiile fiind primite de la mai mulți respondenți. Persoanele intervievate trebuie să cunoască foarte bine persoana care este evaluată și să fi avut șansa să observe în mod direct persoana în diferite contexte (acasă, la școală, la serviciu, în comunitate). Pentru testarea fiabilității respondenților se coroborează informațiile de la mulți respondenți și din mai multe surse de informare. Obținerea acestor informații în cadrul unui interviu este cea mai indicată metodă de evaluare, întrucât oferă posibilitatea observării unor aspecte clinice, precum consistența răspunsurilor, timpul de latență în oferirea răspunsurilor, etc. Se recomandă mereu obținerea informațiilor din mai multe surse, scala de tip self-report fiind cea mai puțin fiabilă.

În România a fost adaptat în anul 2012 de către Dragoș Iliescu și Daniela Vercellino - **Sistemul de evaluare al comportamentului adaptativ (Adaptive Behavior Assessment System—Second Edition (ABAS-II))** ai cărui autori sunt Patti Harrison și Thomas Oakland. Evaluarea abilităților adaptative furnizează informații importante pentru diagnosticare, planificarea terapiei sau a intervenției pentru persoanele cu dizabilități. Tulburările pe care ABAS II le surprinde sunt: întârzieri în dezvoltare, factori de risc biologici, traume craniene, autism, ADHD, tulburări de învățare și comportament, deprivare senzorială, dizabilități sau traume fizice, sănătate precară, dizabilități motorii, tulburări emoționale, leziuni cerebrale, atac cerebral, demențe, Alzheimer, tulburări legate de consumul de diverse substanțe, tulburări psihotice și multiple dizabilități.

Ariile pe care ABAS II le măsoară sunt: comunicare, utilizarea resurselor comunității, funcționalitatea preșcolară, viața în școală/familie, sănătate și siguranță, timp liber, autoîngrijire, autodirecționare, social, motricitate, muncă.

III. Implicații ale evaluării comportamentului adaptativ în context judiciar

Atunci când se face o evaluare a unei persoane aflate în mediu privativ de libertate trebuie să se aibă în vedere următoarele (Tasse' și alții, 2012) :

- o astfel de evaluare necesită un diagnostic retrospectiv, deoarece DI trebuie să se manifestat înainte de vârsta de 18 ani și astfel trebuie pus un astfel de diagnostic în retrospectivă dacă individul are vârsta peste 18 ani;
- atunci când evaluăm o persoană încarcerată, nu-i putem observa comportamentul în comunitate, de aceea se apelează la respondenți, persoane din anturajul individului, care pot oferi informații despre comportamentul retrospectiv al acestuia, înainte de încarcerare;
- nici unul dintre aceste instrumente de evaluare nu a fost standardizat folosind o metodologie retrospectivă;
- abilitatea respondenților de a-și aminti cu exactitate anumite comportamente este mai deteriorată cu cât intervalul de timp până la evaluare este mai mare.
- pentru selectarea celei mai bune metode de evaluare a comportamentului adaptativ, este nevoie de o responsabilitate profesională întrucât implică confirmarea sau infirmarea unui diagnostic de DI. Această responsabilizare implică:
- utilizarea unui instrument de măsurare individuală a abilităților conceptuale, sociale și practice;
- centrarea pe observarea directă a comportamentului adaptativ;
- alegerea corectă a respondenților, care să cunoască foarte bine ce implică conceptul de comportament adaptativ și să-l recunoască și, de asemenea, să-l cunoască foarte bine pe individul care este evaluat.
- folosirea unui instrument de măsurare a comportamentului adaptativ care a fost standardizat pe un eșantion cu aceeași vârstă și cultură ca persoana evaluată;
- interpretarea corectă a scorului final, ținând cont de eroarea standard de măsurare, limitele instrumentului utilizat și alți potențiali factori care interferează cu procesul de evaluare.

IV. Relația constructului de comportament adaptativ cu modelele multidimensionale ale competenței personale

În ultimii 20 de ani au fost dezvoltate numeroase modele ale competenței personale care includ cele trei dimensiuni ale comportamentului adaptativ: conceptual, social și practic. Acest fapt susține ideea includerii comportamentului adaptativ într-un model multidimensional mai comprehensiv al competenței personale. În acest sens, Tasse' și alții (2012) consideră că ar fi posibile două opțiuni: (1). aplicarea unui model al competenței personale în definiția funcțională a dizabilității, incluzând aici și dizabilitățile intelectuale. De exemplu, Greenspan (1999, 2006) și Greenspan și Driscoll (1997) au propus un model în cadrul căruia constructul de competență personală include patru domenii: competența fizică; competența emoțională (temperament, caracter și inteligența socială), competența cotidiană (inteligența socială, inteligența practică și inteligența conceptuală/IQ) și competența academică (inteligența conceptuală și limbajul). Acest model a fost ușor modificat de către Thompson și colegii (1999) și Thompson și Wehmeyer (2008) care au luat în considerare patru factori care stau la baza competenței personale: competența fizică, inteligența conceptuală, inteligența practică și inteligența socială. (2). a doua opțiune este strâns relaționată cu cele două modele ale competenței personale descrise și ar plasa constructul de comportament adaptativ și inteligență într-un model tripartit al inteligenței adaptative (Greenspan, 2006; Mathias și Nettelbeck, 1992) sau în cadrul unui model tripartit al competenței personale care să includă deprinderile conceptuale, sociale și practice (Schalock, 2006).

În cadrul acestui ultim model, inteligența conceptuală/IQ este considerată o măsură standardizată a deprinderilor conceptuale (Schalock, 1999). Fiecare dintre aceste două opțiuni necesită dezbateri consistente, studii empirice extinse și iminența reconceptualizării în cadrul domeniului a unor întrebări cum ar fi: Ce este inteligența și funcționarea intelectuală? Ce este comportamentul adaptativ și ce sunt deprinderile adaptative? Ce este tulburarea intelectuală? De exemplu, dacă inteligența este *abilitatea mentală generală care printre alte lucruri implică și capacitatea de raționare, de a planifica, de a rezolva probleme, de a gândi*

abstract, de a înțelege idei complexe, de a învăța repede și de a învăța din experiență (Arvey și alții, 1994) ar fi utilă o conceptualizare mai largă a inteligenței care să includă și acea parte a definiției curente a comportamentului adaptativ care cuprinde „*deprinderile care au fost învățate și performate în viața cotidiană*”? O altă întrebare strict relaționată cu subiectul este cât de relevant și cât de util este să facem distincția între performanța maximă la care facem referire de fiecare dată în evaluarea funcționării intelectuale și performanța tipică la care facem referire de fiecare dată când evaluăm comportamentul adaptativ? Tendința de a încorpora conceptul de comportament adaptativ în cadrul unui model tripartit al competenței personale ar putea stimula dezvoltarea unei noi generații de instrumente standardizate care să identifice indicatorii sociali relevanți, precum și măsurătorile asociate ale deprinderilor conceptuale, sociale și practice pe care persoanele le pun în lucru în cadrul vieții cotidiene.

V. Distribuția scorurilor comportamentului adaptativ

Se pune problema dacă o definiție psihometrică a inteligenței este aplicabilă și în cazul comportamentului adaptativ. În sens larg, inteligența se consideră a urma întotdeauna o distribuție aproximativ simetrică. Luând în considerare proprietățile unei distribuții simetrice, aproximativ 2,28% din populație înregistrează scoruri ale IQ-ului care îi plasează cu două abateri standard mai jos decât media populației. Într-un anumit sens, un deficit semnificativ al inteligenței se stabilește pe baza unui scor care este aproximativ 2% în partea de jos din populația generală. Rămâne deschisă întrebarea, în ce măsură comportamentul adaptativ urmează același traseu al distribuției simetrice ca și inteligența? Majoritatea persoanelor din populația generală obțin scoruri perfecte la aproape toate testele care evaluează comportamentul adaptativ. La nivelul simțului comun, majoritatea dintre noi cunoaște persoane care sunt extraordinar de inteligente sau genii dacă le luăm în considerare abilitățile intelectuale sau cunoștințele. Se pune întrebarea dacă se pot face distincții similare în domeniul comportamentului adaptativ.

Comportamentul adaptativ reflectă abilități uzuale, pe care le posedă majoritatea oamenilor și pe care și le dezvoltă până la vârsta adultă. Se

consideră că un scor total care este cu două unități sub medie indică un deficit semnificativ în dezvoltare. În cazul copiilor, trebuie să raportăm totul la vârsta de achiziție a unor comportamente specifice. De exemplu, vârsta medie la care un copil învață să-și lege șireturile de la pantofi este de 5-6 ani. Unii copii fac asta la 3 ani, iar alții mult mai târziu. Astfel, un deficit în dezvoltare se poate stabili și în funcție de vârsta de achiziție a comportamentelor adaptative. Dacă un individ nu a achiziționat un anumit comportament până la vârsta X, și 98% dintre persoanele din aceeași categorie de vârstă au făcut-o, înseamnă că persoana respectivă prezintă un deficit semnificativ în dezvoltare.

În concluzie, în acest studiu am adus pe baza unor cercetări recente dovezi raționale și aplicative ale punctele tari și limitele

constructului de comportament adaptativ, precum și a relațiilor dintre acesta și modelele multidimensionale ale competenței personale. Acest studiu dorește să semnaleze și să indice necesitatea științifică stringentă de utilizare în evaluarea psihopedagogică, psihologică, chiar și în cadrul expertizei psihiatrice medico-legale a unui instrument care evaluează comportamentul adaptativ, mai ales în contextul tulburărilor intelectuale și de dezvoltare. În acest sens, evaluarea psihologică și psihopedagogică bazată pe măsurarea comportamentului adaptativ și a relației dintre acesta și competența personală și-ar spori gradul de acuratețe cu beneficii evidente în orientarea educațională și profesională a persoanelor cu dizabilități, precum și în luarea de decizii juste în context judiciar.

Bibliografie

- Arvey, R. D., Bouchard, T. J., Jr., Carroll, J. B., Cattell, R. B., Cohen, D. B., Dawis, R. V., Willerman, L. (1994), December 13). *Mainstream science on intelligence*. Wall Street Journal
- Bruininks, R. H., Thurlow, M., & Gilmore, C. J. (1987). *Adaptive behavior and mental retardation*. *Journal of Special Education*, 21, 69–88.
- Bruininks, R. H., Woodcock, R., Weatherman, R., & Hill, B. (1996). *Scales of Independent Behavior-revised*. Chicago, IL: Riverside.
- Greenspan, S., & Granfield, J. M. (1992). *Reconsidering the construct of mental retardation: Implications for a model of social competence*. *American Journal on Mental Retardation*, 96, 442–453.
- Greenspan, S. (1999). A contextualist perspective on adaptive behavior. In R. L. Schalock (Ed.), *Adaptive behavior and its measurement: Implications for the field of mental retardation* (pp. 61–80). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
- Greenspan, S. (2006). Mental retardation in the real world: Why the AAMR definition is not there yet. In H. N. Switzky & S. Greenspan (Eds.), *What is mental retardation? Ideas for an evolving disability in the 21st century* (pp. 167–185). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
- Greenspan, S., & Driscoll, J. (1997). The role of intelligence in a broad model of personal competence. In D. P. Flanagan, J. L. Genshaft, & P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (pp. 131–150). New York, NY: Guilford.
- Harrison, P.L., Oakland, T., manual adaptat în România de Dragoș Iliescu și Daniela Vercellino (2012). *Adaptive Behavior Assessment System—Second Edition -ABAS-II* (Sistemul de evaluare al comportamentului adaptativ). Manual tehnic, O.S. România, București
- Heber, R. (1959). *A manual on terminology and classification in mental retardation: A monograph supplement*. *American Journal of Mental Deficiency*, 64, 1–111.
- Heber, R. (1961). *A manual on terminology and classification in mental retardation* (Rev. ed.). Washington, DC: American Association on Mental Deficiency.
- Mathias, J. L., & Nettelbeck, R. (1992). *Validity of Greenspan's model of adaptive and social intelligence*. *Research in Developmental Disabilities*, 13, 113–129.
- Nihira, K., Foster, R., Shellhaas, M., & Leland, H. (1968). *Adaptive Behavior Checklist*. Washington, DC: American Association on Mental Deficiency.
- Schalock, R. L. (1999). The merging of adaptive behavior and intelligence: Implications for the field of mental retardation. In R. L. Schalock (Ed.), *Adaptive behavior and its measurement: Implications for the field of mental retardation* (pp. 43–59). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M., Yeager, M. H. (2010). *Intellectual disability: Diagnosis, classification, and systems of supports* (11th ed.). Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Tasse, M.J., Schalock, R. L., Balboni, G., Bersani, Jr., H., Borthwick-Duffy, S. A., Sprent, S., Thissen, D., Widaman, K.F., and Zhang, D. (2012). *The Construct of Adaptive Behavior: Its Conceptualization, Measurement, and Use in the Field of Intellectual Disability*. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, Vol. 117, No. 4, 291–303
- Thompson, J. R., McGrew, K. S., & Bruininks, R. H. (1999). Adaptive behavior and maladaptive behavior: Functional and structural characteristics. In R. L. Schalock (Ed.), *Adaptive behavior and its measurement: Implications for the field of mental retardation* (pp. 15–42). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
- Thompson, J. R., & Wehmeyer, M. L. (2008). Historical and legal issues in developmental disabilities. In H. P. Parette & G. R. Peterson - Karlan (Eds.), *Research-based practices in developmental disabilities* (2nd ed., pp. 13–42). Austin, TX: Pro-Ed.